KUŞEYRÎ

Büyük velî, fıkıh, tefsîr, hadîs ve kelâm âlimi. Künyesi Ebû Kâsım olup, adı Abdülkerîm bin Havâzin bin Abdülmelik bin Talhâ bin Muhammed Nişâbûrî'dir. Kuşeyrî diye, meşhûr olması, Kuşeyrî bin Ka'b Sagsa'nın soyundan olmasıdır. Ailesi Arab asıllı olup, Horasan civarında yerleşmiş idi. Annesi de Sülemî ailesine mensûp idi. Kuşeyrî 376 (m. 986) senesinde Horasan'ın Üstuvâ nahiyesinde doğdu. 465 (m. 1072) yılında Nişâbûr'da vefât etti. Kuşeyrî daha çocuk yaşta iken babası vefât etti. Kuşeyrî, akrabası olan Ebü'l-Kâsım Yemânî'den Arabca ve edebiyat okudu. Bu arada ziraat tüccarı olan dayısının vergi işlerini yoluna koymak maksadıyla, hesab öğrenmek için Nişâbûr'a gitti. Böylece hesab öğrenecek ve mâliye me'muru olarak halkı aşırı vergiden kurtaracaktı. Ancak, Nişâbûr'da büyük velîlerden Ebû Ali Dekkak ile karşılaşan Kuşeyrî, hükümette vazîfe almaktan vazgeçerek, ma'nevî ilimlere yöneldi. Hocası Ebû Ali Dekkak'a tam olarak bağlanarak, tasavvuf yolunda büyük merhaleler katetti. Hocasının emriyle Muhammed İbni Bekr-i Tûsî'den fıkıh, Ebû Bekr İbni Fûrek'den kelâm ve usûl-i fıkıh, Ebû İshâk İsferâînîden kelâm ilmini öğrendi.

Kuşeyrî, İsferâînî'nin derslerinde not tutmaz, sâdece dinlerdi. Bir gün hocası ona "Niçin yazmıyorsun? İyice öğrenmek için yazmak lâzım" deyince, Kuşeyrî, o âna kadar hocasının anlatmış olduğu derslerin hepsini tekrar etti. Bunun üzerine hocası ona, artık derse girmesine lüzum olmadığını, bundan sonra kitapları kendisinin mütâlâa etmesini ve anlayamadığı

yer olursa sormasını söyledi. Kuşeyrî, İbn-i Fûrek ve Ebû İshâk İsferâînî'nin usûllerini iyice kavradıktan sonra, meşhûr kelâm âlimlerinden Ebû Bekr el-Bâkıllânî'nin kitaplarını mütâlâa etti. Kuşeyrî'nin aklî ilimleri tahsil etmeye düşkün olması, kelâm ve akâid ilimlerini bütün incelikleriyle öğrenmesini sağladı. Bütün bu ilimleri okurken, aynı zamanda hocası Ebû Ali Dekkak'ın sohbetlerine de devam ediyordu. Bu arada hocası Ebû Ali Dekkak'ın kızı, ilim, edeb sahibi ve zamanın en çok ibâdet edenlerinden olan Fatıma hâtunla evlendi. Kuşeyrî'nin Fatıma hanımından altı erkek ve bir kız olmak üzere yedi çocuğu olmuştur.

Kuşeyrî hazretleri bu arada Nişâbûr'da ders vermeye başlamış ve Hatîb el-Bağdâdî, Ebü'l-Kâsım Nasrabâdî, Ebû Ali Farmedî gibi birçok âlim yetiştirmiştir. Ebû Ali Dekkak'ın vefâtından sonra, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî ile sohbet etmiştir. 445 (m. 1053) yılında mu'tezile denilen sapık fırkaya mensûp vezir Amîd-ül-mülk Kündürî'nin Ebü'l-Hasen hazretlerine dil uzatması üzerine, Ebü'l-Hasen Eş'arî'nin üstünlüğünü anlatan "Şikâyetti Ehl-i sünneti bimâ nâlehüm min-el-mihneti" adlı bir risale yazarak, bütün İslâm memleketlerine gönderdi. Gerçeğin anlaşılmasından korkan vezir Kündürî, Kuşeyrî'yi Nişâbûr'da bir kaleye hapsetti ise de, Kuşeyrî kendisini seven halk tarafından kurtarıldı. Fitnenin tekrar tekrar alevlenmesini istemeyen Kuşeyrî, 448 (m. 1056) yılında Nişâbûr'dan ayrılarak Bağdad'a geldi. Bağdad'da hadîs ve fıkıh okuttu. Halîfeyi de ziyâret etti ve onun husûsî sarayında sohbet etti. Sonra İmâm-ül-Haremeyn, Beyhekî gibilerin de bulunduğu binlerce âlimle birlikte hacca gitti. Bunların arasında, dörtyüz kadar da kadı bulunuyordu. Bu sebeple o seneye (Senet-ül-kudâd) "Kâdılar senesi" denilmiştir. Kâdılardan Harem-i şerîfte bir hutbe okunması istenince, orada bulunanlar hutbeyi ancak Kuşeyrî gibi büyük bir âlim okuyabilir dediler. Bunun üzerine İmâm-ı Kuşeyrî çok beliğ, fasih, va'z ve hikmet dolu bir hutbe okudu. Hacdan sonra Nişâbûr'a dönen Kuşeyrî, burada fazla kalmıyarak ailesi ile birlikte Tûs şehrine gitti ve Tuğrul Bey'in (m. 1063) târihinde vefât etmesine kadar orada kaldı. Alp Arslan'ın sultan, Nizâm-ül-Mülk'ün vezir olmasından sonra râfızîlerin çıkardığı fitne durdu. Bunun üzerine vatanlarını terk eden âlimler ve Kuşeyrî tekrar memleketlerine döndüler. Alp Arslan ve Nizâm-ül-mülk, Kuşeyrî'ye çok hürmet ederlerdi. Hattâ İmâm-ül-Haremeyn ve Kuşeyrî gibi âlimler, sultan ve vezirin yanına serbestçe girerler ve onlarla sohbet ederlerdi. Kuşeyrî Nişâbûr'da vefât edinceye kadar ders verdi. 92 yaşında vefât eden Kuşeyrî, hastalığının en şiddetli ânında dahi namazlarını ayakta kıldı. Cenâzesi hocası Ebû Ali Dekkak'ın yanına defnedildi.

> **Kuşeyrî'nin fazileti**: Kuşeyrî'nin hayatı hakkında bilgi veren âlimler onun fazileti ve meziyetleri hakkında şu bilgileri verirler:

Sehâvî; "Kuşeyrî, fıkıh ve hakîkat ilimlerini toplayıp yazan, emsalsiz ve kâmil bir zât olup, müfessir, fakîh, şâir, sûfi, mütekellim, edebiyat, nahiv ve usûl âlimi idi" demiştir.

Ali bin Hasen, (Dumyet-ül-kasr) adlı eserinde şöyle yazmaktadır: "Zeyn-ül-İslâm Kuşeyrî, üstünlükleri kendinde toplamış, en çetin şeyleri çözmeye muktedirdir. Onun hitâbeti taşlara tevcih edilse, onları eritirdi. Sohbetinde bulunan kâfir müslüman olurdu."

Abdülgâfir bin İsmâil: "İmâm-ı Kuşeyrî, fıkıh, kelâm, tefsîr, hadîs, usûl, nahiv ve edebiyat âlimi idi. Şâir, yazar, sûfî bir zât olup, asrının ilim dili, şeyhlerin şeyhi, sûfiler taifesinin önde geleni, hakîkatin alemdârı, saadetin menbâı, güzelliğin hakîkati idi" demektedir.

İbn-i Sübkî, ise Tabakâtında şöyle yazmaktadır "Kuşeyrî, cesâreti, biniciliği ve silâhşorluğu ile tanınmıştır. Hüsn-i hatta üstâd idi. İyi bir hatîb, güzel, fasih ve beliğ bir hitâbeti vardı. Latif ve hoş sözler söyleyip, etrâfındakilere te'sîr etmesini çok iyi bilirdi."

Taşköprü zâde (Mevdûât-ül-ulüm) adlı eserinde şöyle yazmaktadır. "İmâm-ı Kuşeyrî Şafiî mezhebi fakîhlerinden olup, tefsîr, hadîs, usûl, edebiyat, hitâbet ve tasavvuf ilminde büyük âlim idi. Va'zı te'sîrli, hitâbeti güzel idi."

> **Kuşeyrî'nin hocaları**: Kuşeyrî zamanının birçok âliminden ilim tahsil etmiş ve hadîs-i şerîf dinlemiştir. Ma'nevî ilimleri Ebû Ali Dekkak'dan, fıkhı Muhammed İbni Bekr-i Tûsî'den, usûl ve usûl-i fıkhı Ebû Bekr İbni Fûrek'den, kelâm ilmini Ebû İshâk İsferâînî'den tahsil etti.

Kuşeyrî'nin ilim tahsil ettiği diğer hocaları şunlardır: "Ebû Nuaym bin Muhammed Mihricânî, Ebû Hâmid Ahmed bin Muhammed İsferâînî, Ebü'l-Hasen Ahmed bin Muhammed el-Haffâf, Ebû Abdullah Hüseyn bin Şüca' el-Bezzâr, Hamza bin

Yûsuf Cürcânî, Abdullah bin Yûsuf İsfehânî, Abdurrahmân bin Muhammed el-Adl, Abdurrahmân bin İbrâhim el-Müzekkî, Ebû Nuaym Abdülmelik bin Hasen İsferâînî, Ebü'l-Hasen Ali bin Ahmed el-Ehvâzî, Ebü'l-Hüseyn Ali bin Muhammed el-Bağdâdî, Ebû Bekr Muhammed bin Ahmed el-Hayri, Ebû Saîd Muhammed bin İbrâhim el-İsmâili, Ebü'l-Hasen el-Kettân, Ebû Abdurrahmân Sülemî, İbn-i Bey', Ebû Abdullah Muhammed bin Abdullah Şîrâzî, Ebû Saîd Muhammed bin Yûsuf Sehmî, Ebû Mensûr Temimî, Ebû Hatem Sicistânî, Abdurrahmân bin Yûsuf İsfehâni, Ebü'l-Ferec Şîrâzî, Muhammed bin Abele es-Sûfî, Mensûr Magribî, Ahmed bin Ebyurdî, Rüstem Şirâzî ve Ebü'l-Hasen Harkânî.

Hocasına hürmeti: Kuşeyrî, hocasından şöyle rivâyet eder. Ebû Ali Dekkak buyurdu ki: "Hocam Nasrâbâdî'nin meclisine, gusul abdesti almadan gitmezdim." İmâm-ı Kuşeyrî, hocasına hürmette hocasını geçmişti. Şöyle der: "Başlangıçta hocam Ebû Ali'nin huzûruna oruçlu olmadan ve gusul abdesti almadan girmedim. Medresenin kapısına gelir, hocamın ihtişamından içeri girmeden geri dönerdim. Bir defasında cesâret ederek içeri girdim. Medresenin ortasına geldiğimde, beni bir hayret dalgası kapladı. O anda bana iğne batırsalar hissedecek durumda değildim. Daha sonra hocamın meclislerinde devamlı bulunmaya başladıktan sonra, dilimle ona bir şey sormaya hacet duymadım. O benim hacetimi, ben söylemeden açıklıyordu. Hocamın bu kerâmetini, daha onun sohbetlerine başladığım anda fark ettim.

Bütün bunlardan sonra, tasavvuf yolunda vuslata (nihâyete) kavuştuktan sonra da, kalbimde hocama karşı hiçbir i'tirâz husule gelmemiştir ve aklımdan geçmemiştir."

Talebeleri: İmâm-ı Kuşeyrî, hocasının vefâtından sonra ders vermeye ve talebe yetiştirmeye başladı. Kendisinden birçok âlim ilim öğrendi ve hadîs-i şerîf dinledi. İmâm-ı Kuşeyrî'den ilim tahsil edip hadîs-i şerîf rivâyet eden talebelerinden ba'zıları şunlardır: Ebû Bekr Ahmed bin Hatîb el-Bağdâdî, Ebû İbrâhim İsmâil bin Alevî, Ebû Bekr Şah Ahmed Şadyânî, Ebû Muhammed Abdülcebbâr İbni Muhammed el-Havârî, Ebû Bekr bin Abdurrahmân Buhayrî, Ebû Muhammed Abdullah bin Atâ el-Hirevî, Ebû Abdullah el-Fevârî, Abdülvehhâb İbni Şah Ebü'l-Fütûh, Şazyâhi, Ebü'l Feth Muhammed İbni Muhammed el-Huzeymî.

Kuşeyrî'nin tasavvuf ilmindeki yeri: Kuşeyrî, tasavvufî bilgileri (ma'rifet, hakîkat, sır) ve heyecanı (vecd, cezbe, hâl) Ebû Ali Dekkak ve Sülemî gibi o devrin en meşhûr sûfilerinden almıştır. Kuşeyrî'nin üstâd silsilesi şöyledir: Kuşeyrî, Ebû Ali Dekkak'dan, o, Ebû Kâsım Narâbâdî'den, o, İmâm-ı Şiblî'den, o, Cüneyd-i Bağdadî'den, o, Sırrî-yi Sekati'den, o, Ma'rûf-i Kerhî'den, o, Dâvûd-i Tâî'den, o, Ferkad-üs-Sencî'den, o, Hasen-i Basrî'den o, Enes bin Mâlik'den, o, Peygamber efendimizden (aleyhisselâm) ilim ve feyz aldılar.

Kuşeyrî, kendisinden sonra gelen mutasavvıfların bir çoğuna, doğrudan veya dolaylı olarak te'sîr etmiştir. Kuşeyrî'nin kelâm, fıkıh, tefsîr ve hadîs gibi şer'î ilimlerde de ehliyet sahibi olduğu bütün âlimlerce kabûl edilmektedir. Yazmış olduğu risalede, her cümlenin ve her fikrin şer'î ölçüler içinde olmasına büyük gayret göstermiştir. Risâle'nin başında, şeriate (İslâmiyete) bağlılığını dile getirirken şöyle diyor "Şeriat, kulluğun gereğini yapma konusunda verilen emirdir. Tasavvuf (hakîkat) Allahü teâlânın ilahlığına kalbden inanmaktır. Şeriat, insanlara bir takım mükellefiyetler yüklemiştir. Tasavvuf, Allahü teâlânın varlıkları nasıl idâre ettiğini haber vermiştir. Şeriat; Allahü teâlâya ibâdet etmek, tasavvuf; Allahü teâlâyı ve tecellilerini müşâhede ve temaşa etmektir."

İmâm-ı Kuşeyrî'ye göre; "Tasavvufu bu işin ehli olan bir üstâddan öğrenmek gereklidir. Hocası olmayan, her yolda felah bulamaz. Talebe, kalbden bile olsa hocasına i'tirâz edemez. Hocasının izni olmadan, talebe bulunduğu yerden bir yere gidemez. Hoca hatâ edebilir, günah işleyebilir. Hoca hatasız ve günahsız olamaz. Hocası ile İslâmiyet arasında anlıyamadığı bir ayrılığı gören talebe, hocasına değil, İslâmiyete tâbi olur. Ama hocasına saygıda kusur etmez."

İmâm-ı Kuşeyrî, insanlarda bulunan husûsları tasavvufî yönden üç kısma ayırır. Bunlar "a) Fiil: İnsanların irâdeleriyle yaptığı işlerdir, ibâdet,

tâat, amel gibi. b) Huy: Bu, insanda doğuşundan i'tibâren vardır. Ama devamlı ve düzenli çabalar sayesinde iyiye doğru yönelir. c) Hâl: Önceleri insana irâdesinin dışında gelir. Amelin temizliği nisbetinde güzel olur."

İmâm-ı Kuşeyrî'nin hadîs ilmindeki yeri ve rivâyetleri: Kuşe'yrî'nin tasavvuf anlayışı ve hâlleri, âyet-i kerîmelere ve hadîs-i şerîflere dayalıdır. Çok iyi bir hadîs tahsili görmüş olan Kuşeyrî, senelerce hadîs hocalığı yapmıştır. Kuşeyrî, tövbe, vera', takvâ, sabır ve şükür gibi tasavvufî konuları izah ederken, önce bu konularla ilgili birkaç âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf nakletmiştir. Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerin büyük bir kısmı Kütüb-i sitte'de ve diğer sağlam kaynaklarda rivâyet edilen sahih hadîslerdir.

Rivâyet ettiği hadîs-i şerîflerde Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyurdular ki: "Eğer siz benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız, her hâlde az güler, çok ağlardınız."

"Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse Cennete giremez."

"Haya perdesini yüzünden sıyırıp atanın gıybeti haram olmaz."

"Dünyâ malına kul olanın burnu yerde sürünsün, dünyâ malına köle olan kahrolsun, kesesine esîr olan hor ve hakîr olsun."

"Allahü teâlâ, kalbi gaflet içinde olan kulun duâsını kabûl etmez."

"Zengine, zengin olduğu için tevâzu gösteren kimsenin, dîninin üçte ikisi gider."

"Kişi sevdiği ile beraberdir." Enes bin Mâlik, Peygamber efendimizin (aleyhisselâm) mübârek ağızlarından, Sidret-ül-münteha'ya kadar olan yolculuğu, bundan sonraki durumları ve namazın farz oluşunu, şöyle bildirir "Cebrâil beni Sidret-ül-münteha'ya götürdü. Bir de ne göreyim, yaprakları fil kulakları gibi, meyvaları küpler kadar bir ağaç var. Bu ağacı Allahü teâlânın celâl ve azameti o kadar kaplamış ve bürümüş ki, bu yüzden durumu değişmiş ve çok güzelleşmiş. Hiç kimse onun güzelliğini anlatamaz. Bu sırada Allahü teâlâ bana vahyedeceğini vahyetti. Bana, hergün ve gece için elli vakit namazı farz kıldı. Altıncı kat semâda bulunan Mûsâ'nın yanına inince, bana: "Rabbin, ümmetine neler farz kıldı?" dedi. Elli vakit namaz dedim.
Mûsâ (aleyhisselâm) bana "Rabbinden bu miktarı hafifletmesini dile, çünkü ümmetin bu kadara tahammül edemezler. Ben, Benî İsrâil'i denedim" dedi. Bunun üzerine, Rabbimle münâcaat ettiğim yere dönüp, elli vakit namazı hafifletmesi için yalvardım. Allahü teâlâ, elli vaktin, beş vaktini indirdi. Bu durumu Mûsâ'ya söyleyince, "Ümmetin bu kadara da dayanamaz, sen yine Allahü teâlâdan, bunun da hafifletilmesini dile" dedi. Bu şekilde Rabbim ile Mûsâ arasında gidip geldim. Nihâyet Allahü teâlâ, "Yâ Muhammed! Farz kıldığım namazlar, her gün ve gecede kılınacak olan beş vakit namazdır. Her namaz için on sevâb vardır. Bu bakımdan sonunda yine elli namaz olur. Bir kimse hayır yapmak ister de, onu yapamazsa, ona bir sevâb yazılır. O iyiliği yaparsa, on sevâb yazılır. Bir kimse kötülük işlemek ister de, yapamazsa, ona hiçbir şey yazılmaz. O kötülüğü işlerse, bir tane günah yazılır" buyurdu. Tekrar Mûsâ'nın yanına uğradım. Olup bitenleri anlattım. Mûsâ yine, "Rabbinden bunun da hafifletilmesini iste" dedi. Bunun üzerine "Rabbime çok müracaatta bulunduğum için artık utanıyorum" dedim."

"İzzet ve Celâl sahibi Allahü teâlâ şöyle buyurmuştur: Ben, kulumun beni zannettiği gibiyim. Kulum beni zikrederse, onunla beraber olurum. Kulum beni içinden ve gizlice zikrederse, ben de onu gizlice zikrederim. Kulum beni halk içinde zikrederse, ben de onu daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim. Kulum bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir adım yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim."

Melekler, amellerinden râzı olduklarını göstermek için, kanatlarını ilim tâliblerinin üzerine gererler.”

“Allahü teâlâ bir şeye tecelli edince, o şey Hak teâlâya boyun eğer.”

“Yabancı bir kızı görüp de, Allahü teâlânın azâbından korkarak, başını ondan çeviren kimseye, Allahü teâlâ ibâdetlerin tadını duyurur.”

İmâm-ı Kuşeyrî hazretleri buyurdu ki: “Takvâ; seni Allahü teâlâdan uzaklaştıran şeylerden sakınmaktır.”

“Vera”; şüphe edilen şeyleri terk etmektir.”

“Kalbi huşû’ içinde bulunan kimseye şeytan yaklaşamaz.”

“Nefse ve arzuya uymak, Allahü teâlâdan uzaklaştırır. Nefse uymamak ibâdetlerin başıdır.”

“Her düşmanlığın kalkması ümid edilir. Yalnız kıskançlıktan sonra düşmanlık edenin düşmanlığının kalkması ümid edilmez.”

“Herkes kendisi için birşey seçti. Ben ise, Hak teâlânın benim için seçtiği şeyi seçiyorum. Şayet Allahü teâlâ beni zengin kılarsa, dininin emirlerini yapmayı terk etmem. Şayet fakir kılarsa, haris ve O’nun emirlerinden yüz çeviren bir kul olmam.”

“Şarab haramdır. Çünkü aklı gideriyor ve insanı sarhoş ediyor. Gaflet, ya’nî Allahü teâlâyı unutmak şarabından sarhoş olanın sarhoşluğu, şarab içenin sarhoşluğundan daha zayıftır. Şarab içmenin cezası haddir. Gaflet şarabının cezası uzaklıktır. Şarap içen, sarhoşken namaz kılmaktan men olunur. Gâfil olan, namazdan mahrûm olur. Sarhoş ayılmayınca had vurulmadığı gibi, gaflet sarhoşu da ölüm kamçısıyla uyanmayınca, Kendine gelmeyince, nasihat kâr etmez. Şarab bütün günahlara ve hatalara sebeb olduğu gibi, gaflet de bütün uzaklık ve ayrılıkların sebebidir.”

“Kur’ân-ı kerîmdeki altı şifâ âyeti bir tabağa yazılıp, su koyarak eritilir. Hasta içerse, Allahü teâlâ şifâ ihsân eder. Âyet-i kerîme ve duâ elbette şifa verir. Fakat şartların gözetilmesi de lâzımdır. Okuyanın veya yazanın ve hastanın buna inanması lâzımdır. Hastanın zararlı olan gıdalardan, şüpheli ilâçlardan perhiz etmesi, soğuktan sakınması, lüzumlu şeyleri yapması, haramdan, zulümden sakınması lâzımdır?”

Kuşeyrî, sûfiyye-i âliyyenin büyüklüğüne, sûfilerin hâl tercümelerine, tasavvufun mahiyetine, zühd ve takvânın izahına dâir yazmış olduğu “Risâle-i Kuşeyrîyye” adlı eseriyle meşhûr olmuştur. Bu eser her tarafta yayılmış, âlim ve mutasavvıflar tarafından medhedilmiştir. Fransızcaya ve diğer batı dillerine tercümesi yapılmıştır.

Risâle-i Kuşeyrî; giriş, safîlerin hayatlan, ıstılâhlar kısmı ve tasavvuf ahlâkı olmak üzere dört bölümden meydana gelir. Risalenin, sûfîlerin hayatları kısmında, Kuşeyrî’nin esas gayesi hayat hikâyesi anlatmak değildir. Ondan önceki sûfîlerin söz, davranış ve halleriyle İslâmiyete gösterdikleri derin bağlılıklarını izah gayesiyle onların hayatlarını anlatmıştır. İmâm-ı Kuşeyrî, zamanındaki mutasavvıflara seslenirken, onların bir kısmının İslâmiyete aykırı ba’zı işler yaptıklarını gösterir: “Ey zamane mutasavvıfları! Siz dînimizin hükümlerine riâyet etmede hassasiyet göstermiyorsunuz. Fakat peşinde gittiğinizi iddia ettiğiniz ve kendinize önder edindiğiniz sizden önceki sûfîler ne kadar dindar idiler! Dînimizin zâhirî hükümlerine nasıl içten bağlı idiler! O hâlde siz eski sûfîlerin değil, onlara yabancı olan akımların temsilcilerisiniz.”

Istılâhlar kısmında, hakîkî tasavvuf anlatılmıştır. Bu bölümde vaht, hâl, makam, kabz-bast, heybet-üns, fenâ-bekâ, gaybet-huzûr, sahv-sekr, zevk-şürb, setr-tecellî, telvîn-temkin, rûh, nefs, varid, nefes gibi tasavvufî tâbirler açıklanmıştır. Makamlar kısmında ise tasavvuf ahlâkı, tasavvufun ahlâk ve amel cephesi esaslı bir şekilde bu bölümde anlatılmıştır. Bu bölümde anlatılan makam ve hâllerden ba’zıları şunlardır:

Tövbe:Allahü teâlâ Kur’ân-ı kerîmde; “Ey mü’minler! Hepiniz Allaha tövbe ediniz ki, dünyâ ve âhıret saadetine kavuşasınız.” (Nûr-31) buyurmuştur. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) bir hadîs-i şerîfte ise; “Günahtan tövbe eden günahsız gibidir” buyurdu.

Tövbe kelimesinin asıl ma’nâsı dönmek, rücû’ etmektir. Tövbe, İslâmiyetin yasak ettiği şeyden, helâl ettiği şeye dönmektir. Peygamber efendimiz

(aleyhisselâm) bir hadîs-i şerîfte;“Pişmanlık tövbedir” buyurdular.

Ehl-i Sünnet âlimleri; “Sahih bir tövbenin üç şartı vardır” diye buyurmuşlardır. Bunlar; “İslâmiyetin emirlerine muhalif işleri yapmaktan pişman olmak, hatalı ve günah olan şeyleri hemen terketmek, daha önceden işlenmiş olan günahları ve benzerlerini yapmamaya azmetmektir.”

İnsan yaptığı işin kötü olduğunu kalben düşünür ve işlemekte olduğu işlerin kötü olduğunu görürse ve kalbinde tövbe etme arzusu olursa, o zaman Allahü teâlâ ona güzel bir dönüş ve tövbe nasîb eder. Esas tövbe, önce kötü insanlarla arkadaşlık yapmaktan uzaklaşmaktır. Çünkü insanı tövbe etmekten uzaklaştıran ve tereddütlere düşüren kötü arkadaştır.

Takvâ: Allahü teâlâ Kur’ân-ı kerîmde; “Biliniz ki, Allah katında en iyiniz, takvâsı en ziyâde olanınızdır” (Hucurât 13) buyurmuştur. Bir zât Peygamber efendimize (aleyhisselâm) gelerek: “Ey Allahın, Peygamberi bana tavsiyede bulun” dedi. Peygamber efendimiz de (aleyhisselâm): “Takvâya sıkı sarıl. Çünkü bütün hayırları kendisinde toplayan haslet takvâdır” buyurdu.

Takvâ, bütün fazilet ve iyilikleri kendinde toplayan bir haslettir. Takvânın hakîkati, Allahü teâlâya itaat ederek azâbından sakınmaktır. Takvânın aslı; önce şirkten, sonra kötü ve günah olan hareketlerden, daha sonra günah olabilme ihtimâli olan amellerden sakınmak, en son olarak da fuzûli ve lüzumsuz olan şeyleri terketmektir.

Hazreti Ali (radıyallahü anh) şöyle buyurmuştur: “Dünyâda insanların efendisi cömert olanlar, âhirette insanların efendisi takvâ sahibi olanlardır.”

Huşû’- Tevâzu: Hak teâlâ Kur’ân-ı kerîmde; “Namazlarında tevâzu ve korku sahibi olan mü’minler, muhakkak kurtuluşa erdiler” (Mü’minûn 1-2) buyurmuştur. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) bir hadîs-i şerîfte; “Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse Cennete girmeyecektir. Kalbinde zerre kadar îmân bulunan kimse ise Cehenneme girmeyecektir” buyurdular.

Huşû’; Allahü teâlâya boyun eğmek, tevâzu; Allahü teâlâya teslim olmak ve O’nun hükmüne i’tirâzdan vazgeçmektir.

Sehl bin Abdullah: “Kalbi huşû’ içinde olana şeytan yaklaşamaz” buyurmuştur. Ebû Saîd-i Hudrî hazretleri tevazünün nasıl olması icâb ettiğini anlatırken buyurdu ki: “Resûlullah (aleyhisselâm) hayvana ot verirdi. Deveyi bağlardı. Evini süpürürdü. Koyunun sütünü sağardı. Ayakkabısının söküğünü dikerdi. Çamaşırını yamardı. Hizmetçisi ile birlikte yerdi. Hizmetçisi eldeğirmeni çekerken yorulunca ona yardım ederdi. Pazardan öteberi alıp torba içinde eve getirirdi. Fakirle, zenginle, büyükle, küçükle karşılaşınca önce selâm verirdi. Bunlarla musâfeha etmek için mübârek elini önce uzatırdı. Köleyi, efendiyi, beyi, siyahı ve beyazı bir tutardı. Her kim olursa olsun çağırılan yere giderdi, önüne konulan şeyi az olsa da, hafif, aşağı görmezdi. Akşamdan sabaha ve sabahdan akşama yemek bırakmazdı. Güzel huylu idi. İyilik etmesini sever idi. Herkesle iyi geçinirdi. Güler yüzlü, tatlı sözlü idi. Söylerken gülmezdi. Üzüntülü görünürdü. Fakat çatık kaşlı değildi. Aşağı gönüllü idi. Fakat alçak tabiatlı değildi. Heybetli idi. Ya’nî saygı ve korku hâsıl ederdi. Fakat kaba değildi. Nâzik idi. Cömerd idi. Fakat israf etmez, faydasız yere birşey vermezdi. Herkese acır idi. Mübârek başı hep önüne eğik idi. Kimseden birşey beklemezdi.”

Nefse muhalefet ve kusurlarını hatırda tutma: Allahü teâlâ Kur’ân-ı kerîmde; “Her kim Rabbinin makamından korkmuş ve nefsini arzu ve isteklerinden alıkoymuşsa, muhakkak Cennet onun varacağı yerdir” (Nâziat 40-41) buyurmuştur. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) bir hadîs-i şerîfte: “Ümmetim hakkında endişe ettiğim husûsların en korkunç olanı, nefsin istek ve arzularına uymak ve hırstır. Nefsin istek ve arzularına tâbi olmak, insanı doğru yoldan saptırır. Hırs ise âhıreti unutturur” buyurdu.

Nefse muhalefet etmek, onun arzu ve isteklerini yerine getirmemek, ibâdetin başıdır, İslâm âlimlerine İslâmiyetin ne olduğu sorulunca: “Nefse muhalefet etmektir” diye cevap vermişlerdir. Bir kimse nefsinin arzu ve isteklerini yapmaya başlarsa, o kimsenin kalbinden Allahü teâlânın sevgisi ve korkusu kaybolur. Yine İslâm âlimleri demişler ki: “Mü’min bir

kişinin bin tâne nefsânî arzusu olsa, bunların hiçbirini kalbindeki Allah korkusu sebebiyle yerine getirmez. Fasıkın bir tane nefsânî arzusu olsa, bu arzu ve istek, onun kalbinden Allah korkusunu dışarı atar."

Hased: Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde; "(Ey Resûlüm) de ki: Hasedini meydana çıkarıp gereğini yapmağa koyulduğu zaman kıskacın şerrinden sabahın Rabbine sığınırım"(Felâk-1, 5) buyurdu. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) bir hadîs-i şerîfte; "Bütün hatâ ve günâhın esâsını şu üç şey teşkil eder: Kibirden sakının, zira şeytanı Âdem'e secde etmemeye yönelten kibirdi. Hırstan sakının, çünkü Âdem'i Cennette ağaçtan meyva yemeye yönelten hırs idi. Hasedden de sakının, zirâ Âdem'in iki oğlundan birini öbürünü öldürmeye hased sevk etmiştir."

İslâm âlimleri; "Hased, düşmanından önce hased eden kimsede zararını ve te'sîrini gösterir. Hasedci, ni'mete kavuşan birini gördümü donakalır, felâkete düşeni görünce ise düğün bayram eder. İnsan, kendisine hased edenin dostluğunu kazanmak için emek vermekten sakınmalı. Zîrâ o, onun ihsânını kabûl etmez" demişlerdir.

Şöyle rivâyet edilir: Allahü teâlâ Hazreti Süleymân'a (aleyhisselâm) şöyle vahyetmişti: "Sana şu yedi şeyi tavsiye ediyorum: Sâlih kullarımın gıybetini yapma, kullarımdan hiç birini hased etme." Bunun üzerine Hazreti Süleymân (a.s); "Yâ Rab! Kâfi, kâfi" dedi. Arabî beyt tercümesi:

Allah yaymak isterse, Saklı bir fazileti,
Düşürür hasedcinin diline.

Gıybet: Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde; "Ey İman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Müslümanların ayıb ve kusurlarını araştırmayın. Birbirinizi arkasından çekiştirmeyin. Hiç sizden biriniz ölü kardeşinin etini yemek ister mi? Bundan tiksindiniz değil mi? O hâlde gıybet etmekte Allahtan korkun" (Hucurât-12) buyurmuştur. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm), hadîs-i şerîflerde gıybet hakkında şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet günü bir kimsenin sevâb defteri açılır. Yâ Rabbî! Dünyada iken şu ibâdetleri yapmıştım. Sahîfede bunlar yazılı değil! der. Onlar defterinden silindi. Gıybet ettiklerinin defterine yazıldı, denir."

"Kıyâmet günü bir kimsenin hasenat defteri açılır. Yapmamış olduğu ibâdetleri orada görür. Bunlar, seni gıybet edenlerin sevâblarıdır, denir."

Allahü teâlâ, Mûsâ aleyhisselâma vahy eyledi ki, "Gıybet edip tövbe eden kimse, Cennete en son gidecektir. Gıybet edip, tövbe etmiyen kimse, Cehenneme en önce girecektir."

Hasen-i Basrî hazretlerine, birisinin kendisini gıybet ettiğini haber verdiler. Ona bir tabak helva gönderip, "Sevâblarını bana hediye ettiğini işittim. Karşılık olarak bu tatlıyı gönderiyorum" dedi. Abdullah bin Mübârek hazretlerinin yanında birgün gıybetten bahsedilince, buyurdu ki: "Gıybet etmem zarurî olsaydı, annemi ve babamı gıybet ederdim- Çünkü sevâblarımı almaya onlar daha çok hak sahibidirler."

Yahyâ bin Muâz hazretleri "Bir müsliman şu üç husûsta senden emîn olsun: Bir müslümana faydalı olamıyorsan, zararın dokunmasın. Onu sevindiremiyorsan, bari onu üzme. Onu methedemiyorsan bari onu kötüleme" buyurmuştur.

Tevekkül: Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde; "Eğer îmânınız varsa, Allahü teâlâya tevekkül ediniz!" (Mâide-23) "Allahü teâlâ, tevekkül edenleri elbette sever" (Âl-i İmrân-159)"Bir kimse, Allahü teâlâya tevekkül ederse, Allahü teâlâ ona kâfidir" (Talak-3) buyurmuştur.

Resûlullah (aleyhisselâm) buyuruyor ki: "Ümmetimden bir kısmını bana gösterdiler. Dağları, sahraları doldurmuşlardı. Böyle çok olduklarına şaşdım ve sevindim. "Sevindin mi?" dediler, "Evet" dedim. Bunlardan ancak yetmiş bin adedi hesâbsız Cennete girer dediler. Bunlar hangileridir diye sordum, işlerine sihir, büyü, dağlamak, fal karıştırmayıp, Allahü teâlâdan başkasına tevekkül ve i'timâd etmiyenlerdir buyuruldu." Dinleyenler arasında Ukâşe (radıyallahü anh) ayağa kalkıp, "Yâ Resûlallah! Duâ buyur da, onlardan olayım" deyince, "Yâ

Rabbî! Bunu onlardan eyle!" buyurdu. Biri kalkıp, aynı duâyı isteyince, "Ukâşe senden çabuk davrandı" buyurdu.

Tevekkülün yeri kalbdir. Zâhirde hareketle meşgûl olmak kalbdeki tevekküle zıt değildir. Ebû Osman Hayrî hazretleri, "Tevekkül; Allahü teâlâdan gelen şeyler ile iktifa ederek, O'na tam i'timâd hâlinde bulunmaktır" demiştir. Bişr-i Hafi hazretleri ise, "İnsanlardan biri, Allahü teâlâya tevekkül ettim diyor. Halbuki Allahü teâlâya karşı yalan söylüyor. Gerçekten Allahü teâlâya tevekkül etseydi. O'nun, hakkındaki muâmelesine de râzı olurdu" buyurdu.

Şükür: Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde! "Ni'metlerime şükür ederseniz, onları arttırırım" (İbrâhim-7) buyurmuştur. Şükür; Allahü teâlânın verdiği ni'metleri, O'na boyun eğerek i'tirâf etmektir. Allahü teâlânın ihsânı; şükre muvaffak kılmak için kuluna lütufta bulunmasıdır. Hakîkî ma'nâda şükür: Allahü teâlânın ni'metlerini dil ile ikrâr ve kalb ile tasdik etmektir. Şükür üç kısımdır: Dilin şükrü; Allahü teâlânın verdiği ni'metleri i'tirâf etmesidir. Beden ve organların şükrü; Allahü teâlâya ibâdet etmesidir. Kalbin şükrü; O'na hürmet etmesidir.

Ebû Bekr Verrak hazretleri: "Ni'metin şükrü; iyiliği görmek, kıymetini bilmek ve Allahü teâlâya karşı saygılı olmak sûretiyle olur" buyurdu. Cüneyd-i Bağdadî ise; "Şükür; kendini ni'mete ehil ve lâyık görmendir" buyurdu. Hasen bin Ali hazretleri Kâ'be'nin örtüsünün bir kenarına sarılarak, "Yâ Rabbî! Bana ni'met verdin, lâkin beni şükreden bir kul olarak görmedin. Bana belâ verdin, fakat beni bu belâya sabreden bir kul olarak görmedin. Buna rağmen şükr etmediğim ni'meti almadın, ne de verdiğin belâya sabretmediğim için belânın şiddetini devam ettirdin. Yâ ilâhi! Kerîm olandan, keremden başka ne beklenir" diye niyazda bulundu.

Sabır, İzzet ve Celâl sahibi Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde Nahl sûresi yüzyirmiyedinci âyet-i kerîmesinde "Ey Resûlüm! Sabret, senin sabrın da ancak Allahü teâlânın yardımı iledir" buyurmuştur.

Sabrın dört kısmı vardır Bunlar; kulun kendi irâdesi ile kazandığı şeylere gösterdiği sabır, irâdesi dışında olan şeylere gösterdiği sabır. Allahü teâlânın emrini yerine getirmede gösterilen sabır ve Allahü teâlânın yasakladığı şeylerden uzak kalmada gösterilen sabırdır. Kulun irâdesi dışında olan şeylere gösterdiği sabır, Allahü teâlânın ona verdiği hastalık ve çeşitli zararlara göğüs gererek sabretmesidir. Cüneyd-i Bağdadî, "Sabır; yüzü ekşitmeden acıyı yudum yudum içine sindirmedir" buyurdu. Hazreti Ali "Vücûda göre baş ne ise, imâna göre sabır da odur" buyurmuştur. Ebû Muhammed Cerirî ise, "Sabır; kalb sükûn içinde bulunduğu hâlde ni'metle mihnet arasında fark görmemektir" demiştir. Arabî beyt tercümesi:

Sabır çok güzeldir,
Senden gelen herşeye.

Rızâ: Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde; "Allah onlardan râzı olmuştur. Onlar da O'ndan hoşnuddurlar" (Beyyine-8) buyurmuştur. Rızâ, kulun çalışması ile elde edilir, İslâm âlimleri; "Rızâ, Allahü teâlânın en büyük kapısıdır. Allahü teâlânın kendisinden râzı olduğu kul, en yüksek derecelere kavuşmuş olur" buyurmuşlardır. Muhammed Cerîrî, "Allah, hakkında azına râzı olana istediğinden fazlasını verir" buyurdu.

Ubûdiyet: Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmin Hicr sûresinin doksandokuzuncu âyet-i kerîmesinde; "Ölüm gelinceye kadar Rabbine ibâdet et" buyurmaktadır. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) bir hadîs-i şerîfte "Allahü teâlâ yedi sınıf insanı, arşın gölgesinden başka hiçbir gölge bulunmayan kıyâmet gününde, arşın gölgesinde gölgelendirecektir. Bunlar; âdil hükümdâr, Allahü teâlâya ibâdet ede ede yetişen genç, kalbi mescidlere bağlı olan kimse, Allah için birbirini seven ve O'nun için bir araya gelen, O'nun için birbirinden ayrılan iki kimse, kendisini mevki sahibi güzel bir kadın fenâlığa da'vet ettiği hâlde: "Ben "Allahtan korkarım" diyen kişi, sol elinin verdiğini sağ eli duymayacak derecede gizli

sadaka veren kimse ve tenhâ bir yerde Allahü teâlâyı zikr ederek gözlerinden yaş boşanan kimselerdir” buyurmuştur.

Ubûdiyyet, Allahü teâlâya kulluk ve kölelik yapmaktır ve zuhur eden kader karşısında irâdeyi terk etmektir. Nebaci şöyle demiştir: “İbâdetin esâsı üç şeydir. Allahü teâlânın hükümlerinden hiçbir şeyi reddetme. O’nun nezdinde değeri olmayan bir amel yapma. Allahü teâlâdan başka birisinden bir istekte bulunma!” Ebû Ali Dekkak ise, “Rab olma, Allahü teâlânın ezeli bir vasfı olduğu gibi, ubûdiyyet de (kul olma) kulun kendisinden ayrılmayan devamlı sıfatıdır. Arabî şiir tercümesi:

Sorarlarsa bana,
Kuluyum O’nun derim.
Sorarlarsa O’na,
Der, o kölemdir benim!”

Haya: Kur’ân-ı kerîmde Alâk sûresi ondördüncü âyet-i kerîmesinde Allahü teâlâ buyuruyor ki: “Kulum bilmiyor mu ki, Allah onun bütün hâllerini görüyor?”

Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) bir hadîs-i şerîfte: “Haya îmândandır” buyurmuştur. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) birgün Eshâb-ı kirâmına, “Allahü teâlâdan hakkı ile haya ediniz” buyurdular. Eshâb-ı Kirâm da “Ey Allahın Resûlü! Elhamdülillah haya ediyoruz” dediler. Bunun üzerine Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) “Hakîkî haya o değildir. Gerçek ma’nâsıyla Allahü teâlâdan haya eden, başındaki duyu organlarını ve düşüncelerini yanlış hareket yapmaktan korusun. Yeme ve içmesini kontrol etsin, ölümü ve ondan sonra başa gelecekleri hatırlasın, âhıreti isteyen dünyâ hayatının zevklerini terk etsin, böyle yapanlar Allahü teâlâdan hakkıyla haya etmiş olurlar” buyurdular, İslâm âlimleri, “Haya edilen muhterem kişiler ile sohbet etmek sûretiyle, hayayı diri tutunuz” demişlerdir. Zünnûn-ı Mısrî, “Aşk konuşturur, haya susturur. Allahü teâlâ korkusu insanı hüzünlendirir.” Ebû Ali Dekkak hazretleri ise, “Haya, Allahü teâlânın huzûrunda, her türlü iddialarını ve benlik da’vâlarını terk etmektir” buyurdular.

Ahlâk: Kur’ân-ı kerîmde Kalem sûresi dördüncü âyet-i kerîmesinde Allahü teâlâ Peygamberimize (aleyhisselâm); “Gerçekten sen, pek büyük ahlâk üzeresin” buyuruyor. Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîfte; “Ahlâkı en güzel olanınız, îmânı en üstün olanınızdır” buyuruyor. Güzel ahlâk, insanın güzel ve örnek davranışlarının en faziletlisi ve iyisidir. İslâm âlimlerinden Ebû Saîd-i Harrâz, “Yüksek ahlâk; cenâb-ı Hak’tan başka şeyin himmet ve düşüncesine sâhib olmamandır” buyurmuştur.. Abdullah bin Muhammed Râzi, “Ahlâk, kulun O’na karşı yaptığı ibâdetleri küçük görmesi ve O’ndan gelen ni’metleri büyük görmesidir” demiştir.

İslâm âlimleri; “Ahlâk; halktan ve Allahü teâlâdan gelen eziyet ve cefâları hiç üzülmeden ve sızlanmadan kabûl etmektir. Kötü huy, sahibinin kalbini sıkar. Zira onun kalbine, kendi arzu ve irâdesinden başka birşey sığmaz. Güzel huy ise, namaz kılarken yanında oturan (zengin, fakir, köle) kim olursa olsun kızmamaktır” buyurmuşlardır.

Duâ: Allahü teâlâ Kur’ân-ı kerîmde meâlen; “Rabbinize yalvararak ve gizlice duâ ediniz...” (A’râf-55), “Ey kullarım! Benden isteyiniz! Kabûl ederim, veririm. Bana ibâdet etmekten büyüklenip yüz çevirenler, muhakkak ki küçülmüş kimseler olarak Cehenneme gireceklerdir” (Mü’min-60) buyurdu.

Duâ ihtiyâcın anahtarıdır, ihtiyâç sahibi olanların istirahat mahallidir. Sıkıntı sahiblerinin sığındığı yerdir. Dert ve hacet sahibi olanlarının nefes aldıkları alandır.

Duânın âdabı, duâ yapılırken kalbin gafletten uzak olmasıdır. Duânın şartı ise duâ yapanın helâl yemesidir.

Enes bin Mâlik (radıyallahü anh) şöyle anlatıyor “Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) zamanında Şam ile Mekke arasında mal ticâreti yapan bir tüccâr vardı. Bu zât, Allahü teâlâya

tevekkül eder, kâfile ile birlikte yola çıkmaz, yalnız giderdi. Birgün Şam'dan Mekke'ye gitmek üzere yola çıkmıştı. Yolda bir eşkiya gelerek, tüccâra "Dur" diye bağırdı. Tüccâr durarak, eşkiyaya "Senin istediğin malımdır, bana yol ver" dedi. Eşkiya, "Senin malın zaten malımdır, kastım sanadır" deyince, tüccâr, "Senin işin malım iledir. Bana yol ver, beni ne yapacaksın?" dedi. Eşkiya bu teklifini reddedince, tüccâr, "O halde bana bir süre izin ver de, abdest alıp, namaz kılayım ve Allahü teâlâya duâ edeyim" dedi. Eşkiya, "Aklına gelen şeyi yapabilirsin" diyerek tüccâra izin verdi. Tüccâr önce abdest alıp dört rek'at namaz kıldı. Sonra ellerini açarak şöyle duâ etti: "Yâ Rabbim, yâ Rabbim! Ey yüce Arş'ın sahibi, ey yoktan var eden ve öldükten sonra tekrar dirilten, ey dilediğini yapan, Arş'ın dört tarafını dolduran nûrun hürmetine sana yalvarıyorum, bütün mahlûkata hâkim olan kudretin hürmetine, herşeyi kuşatan rahmetin hürmetine, sana yalvararak istiyorum. Ey çaresiz kalanların imdâdına yetişen!" Üç kere bu duâyı tekrar etti. Tüccâr duâsını bitirir bitirmez karşıdan kır atlı, beyaz elbiseli ve elinde nûrdan bir süngü bulunan bir süvari geldi. Eşkiya hemen bu süvariye yöneldi. Şaki yaklaşınca, o süvari ona hücum ederek öyle bir darbe indirdi ki, eşkiya atından düştü. O süvari tüccâra gelerek, "Kalk ve bu adamı öldür" dedi. Tüccâr "Sen kimsin? Ben şimdiye kadar adam öldürmedim ve bu adamı öldürmek istemiyorum" dedi. Bunun üzerine süvari şakinin yanına giderek onu öldürdü. Sonra tüccârın yanına geldi ve "Bil ki ben üçüncü semâdan gelen bir meleğim. İlk önce duâ ettiğinde semânın kapılarında kılıç şakırtıları işittik ve bir vukû'atın olduğunu anladık, ikinci yalvarışında semânın kapıları açıldı ve ateş kıvılcımları gibi kıvılcımlar ortaya yayıldı. Üçüncü yakarışından sonra üst semâdan Cebrâil (aleyhisselâm) inerek bize geldi ve "Bu belâyı kim defedecek?" diye seslendi. Bunu duyunca, Rabbime, bu eşkiyayı öldürme görevini bana vermesi için duâ ettim. Ey Allahın kulu iyi bil, kim senin duâ ettiğin gibi duâ ederse, Allahü teâlâ onun her çeşit dert ve sıkıntısını, uğradığı musibeti ondan uzaklaştırır, kendisine yardımda bulunur" dedi. Şakiden kurtulan tacir sağ sâlim olarak malı ile Mekke'ye gelince, Resûlullah efendimizi (aleyhisselâm); ziyâret ederek, başından geçen olayı ve yaptığı duâyı anlattı. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) bunun üzerine, "Şüphesiz ki, Allahü teâlâ sana öyle güzel isimler (Esmâ-i hüsnâ) bildirmiştir. Bunlarla duâ edilirse kabûl edilir, birşey istenirse ihsân edilir" buyurdular. Arabî şiir tercümesi:

Delikanlının akıttığı göz yaşları,
Gizli olan hislerinin tercümanı.

Alıp verdiği nefesler dahi,
Eder ifşa, kalbindeki gizli sırları..

Edeb: Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) bir hadîs-i şerîfte; "Güzel isim vermek, iyi bir süt anne bulmak ve güzel bir edeb öğretmek, çocuğun babası üzerinde hakkıdır"buyurmuştur.

Edebin asıl ma'nâsı bütün hayır ve güzel meziyetlerin toplamıdır. Edebli olan bir kimse, kendisinde her çeşit hayır ve iyiliklerin toplanmış olduğu kimsedir, İbn-i Atâ "Edeb, ameli güzelleştiren husûslar üzerinde durmaktır" buyurdu. İbn-i Şirin'e; "Edeblerden hangisi Allahü teâlâya daha yakındır?" diye sorulduğunda "Allahü teâlâyı Rab olarak tanımak, O'na şükr etmek ve sıkıntılara sabretmek" diye cevap verdi. Ebû Ali Dekkak ise "Edebi terk etmek, huzûrdan kovulmayı gerektiren bir sebebtir. Huzûrda edepsizlik yapanı kapıya, kapıda edepsizlik yapanı hayvanlara bakmak için ahıra gönderirler" buyurdu.

Hazreti Aişe buyuruyor ki: Resûlullah (aleyhisselâm) evinde mübârek baldırları, ya'nî topuk ile dizi arası açık yatıyordu. Hazreti Ebû Bekr kapıya gelip izin istedi. Habîb-i ekrem izin verdiler. Hâllerini değiştirmediler. Sonra Hazreti Ömer gelip izin istedi. Ona da izin verdiler ve mübârek baldırları açık olarak yattıkları vaziyette sohbet ediyorlardı. Hazreti Osman gelip izin isteyince, Resûl-i ekrem oturdu ve örtündü. Hepsi gittikten sonra Server-i âleme sordum. Babam

Ebû Bekr (radıyallahü anh) içeri girdi hiç hareket etmediniz. Hazreti Ömer içeri girince yine aynı vaziyette durdunuz. Hazreti Osman içeri girince doğrulup oturdunuz ve elbisenizi düzelttiniz. Bunun hikmeti nedir? Cevâbında: “Meleklerin Hayâ ettiği bir kimseden, ben hayâ etmezmiyim?” buyurdular.

Sohbet: Allahü teâlâ Kur’ân-ı kerîmde; “Hani Mekke kâfirleri O’nu Mekke’den çıkardıklarında, arkadaşı Hazreti Ebû Bekr ile mağaradaydılar. O vakit Peygamber, arkadaşına şöyle diyordu: Mahzûn olma, zira Allahın yardımı bizimle beraberdir” (Tevbe-40) buyuruyor.

Peygamberimiz (aleyhisselâm) bir gün şöyle buyurdular: “Dost ve ahbablarıma acaba ne zaman kavuşacağım?” Bunun üzerine Eshâb-ı kiram, “Yâ Resûlallah! Anamız, babamız sana feda olsun. Biz senin dostların değil miyiz?” diye sordular. Yine buyurdu ki: “Siz benim eshâbımsınız. Ahbablarım ise beni görmeden bana inananlardır. Ben onları çok özlüyorum.”

Sohbet, dostluk, arkadaşlık, ahbablık, yoldaşlık ma’nâsına gelip üç kısımdır: İlki, üst makamda olanlarla arkadaşlıktır. Esâsında bu sohbet olmayıp, hizmettir, ikincisi, kendinden aşağıda olanlarla arkadaşlık. Bunda, kendisine tâbi olana şefkat ve merhametle, tâbi olanın ise hürmet ve saygı ile davranması gerekir. Üçüncüsü ise, akranlarıyla arkadaşlık etmektir.

Kendisinden derece bakımından yüksek olanla sohbet ederken şunlara dikkat etmelidir: Ona hiç i’tirâz etmemeli, ondan gelen herşeyi güzel bir şekilde değerlendirmeli, onun hâllerine inanmalı ve tasdik etmelidir.

Kendisinden derece bakımından aşağı olanla sohbet ederken şunlara dikkat etmelidir O’nun bir kusurunu görünce uyarmalı, onun terbiyesi ile meşgûl olmalı ve onu cehâletten kurtarmalıdır.

Kendisiyle aynı derecede olanla arkadaşlık yaparken ise, onun ayıplarını görmemezlikten gelmeli, ondan zuhur eden şeyleri güzel bir şekilde değerlendirmeli, bunu yapamadığı zaman da kendini kınamalıdır.

Arabî şiir tercümesi:

“Sevgi ve rızâ gözü,
Görmez hiçbir kusuru.

Kin ve nefret gözü dahi,
Serer ortaya bütün pislikleri.”

Kimlerle arkadaşlık yapayım diye soran bir kişiye Zünnûn-i Mısrî; “Hastalandığın zaman ziyâretine gelen ve günah işlediğin vakit senin için tövbe eden kimseler ile” diye cevap verdi. Ebû Ali Dekkak hazretleri, “Bir kimse tarafından yetiştirilmeyen ve kendi kendine biten ağaçlar yalnız yaprak açar, meyva vermez. Tıpkı bunun gibi, kendisinden edeb ve terbiye öğrenilen bir hocaya sâhib olmayan talebelerden fayda gelmez” buyurdu.

Tevhîd: Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) bir hadîs-i şerîfte; “Tevhîd hariç, hiçbir hayırlı ameli olmayan bir adam ailesine: Ben öldüğüm vakit beni yakın, sonra kemiklerimi ezin ve toz hâline getirin. Sonra bunların yarısını karaya, yarısını da denize dökün. Vallahi Allah bana kadirse, elbette beni âlemlerden hiçbirine azâb etmediği azâba çekecektir dedi. Adam ölünce vasıyyetini yerine getirdiler. Allahü teâlâ da karaya ve denize, içindekileri toplamasını emir buyurdu. Adamı huzûr-i ilâhiyeye getirdiler. Hak teâlâ adama, “Bunu niçin yaptın?” diye sordu. Adam: “Senden korktuğum ve haya ettiğim için yâ Rabbî” diye cevap verdi. Allahü teâlâ da bu sebeple onu affetti.” (Müslim; Tevbe 5-24) buyurdular.

Tevhîd; Allahü teâlâ birdir ve eşsizdir diye inanmaktır.

Ebû Ali Dekkak hazretleri ölüm döşeğinde yatarlarken, “Ölüm zamanında tevhîdi muhafaza, etmek, kuvvetli olduğunun belirtisidir” buyurdu. Daha sonra bu sözü açıklıyormuş gibi bulunduğu hâli işâret ederek; “Allahü teâlâ, hükmünü yerine getirmek için seni kesecek, parça parça edecek, fakat sen Allahü teâlâya hamd ve şükür edeceksin?” buyurdu.

Ölüm: Allahü teâlâ, Kur’ân-ı kerîmde Nahl sûresinin otuzikinci âyet-i kerîmesinde; “Takvâ sahibi o kimselerdir ki, melekler onların canlarını, hoş ve rahat oldukları hâlde alırlar” buyuruyor.

Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) bir hadîs-i şerîfte; “Şüphesiz kul, ölüm sancılarının içinde, can vermek ızdırâbı ile pençeleşir. O zaman rûh ile beden birbirine selâm vererek şöyle vedâlaşırlar: Sana selâm olsun, artık kıyâmet gününe kadar sen benden, ben senden ayrılıyoruz!” buyurmuştur. Hazreti Hasen, ölüm vakti yaklaştığı zaman ağlamaya başlamıştı. Neden ağlıyorsun? diye sorulunca: “Görmediğim efendimin huzûruna çıkıyorum” demişti. Hazreti Bilâl-i Habeşî'nin vefâtı yaklaştığı zaman hanımı, “Ne kadar üzüntülüyüm” dedi. Hazreti Bilâl-i Habeşî ise, “Ne kadar neş'eliyim, yarın dostlarıma, Allahın Resûlüne ve arkadaşlarıma kavuşacağım” dedi.

Cüneyd-i Bağdadî'ye ölüm ânında, “La ilahe illallah de!” denilince: “O'nu bir an aklımdan çıkarmadım ki, O'nu hatırlayayım” dedi.

Muhabbet: Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde; “Ey îmân edenler! içinizden kim dininden dönerse, şunu bilsin: Allah onun yerine öyle bir kavim getirecek ki, Allah onları sever, onlar da Allahı severler...” (Mâide-54) buyuruyor. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) bir hadîs-i şerîfte; “Bir kimse Allahü teâlâya kavuşmayı isterse, Allahü teâlâ ona kavuşmayı diler. Bir kimse Allaha kavuşmayı istemezse, Allahü teâlâ ona kavuşmayı istemez” buyurdular.

Yine bir hadîs-i şerîfte, Peygamber efendimiz (aleyhisselâm); “Şüphesiz, Allahü teâlâ bir kulunu, sevdiği zaman Cebrâil'e, “Ben filân kulumu seviyorum, onu sen de sev” der. Cebrâil o kulu sever ve semâya seslenerek; “Allahü teâlâ gerçekten filân kulu seviyor, onu siz de sevin” der. O kulu semâ ehli de sever. Sonra Allahü teâlâ o kulun yeryüzünde de hüsn-i kabûl görmesini sağlar...” buyuruyor.

Muhabbet (aşk) çok şerefli bir hâldir. Allahü teâlânın kuluna muhabbeti, ona husûsî sûrette bir ni'met vermeyi irâde etmesidir. Allahü teâlânın bir kuluna ni'met vermesi, O'nun rahmetindendir. Allahü teâlânın kuluna özel bir yakınlık göstermesi ve güzel hâller vermesine muhabbet ismi verilir.

İslâm âlimleri; “Muhabbet; aşıkın sevgilisini, yanında bulunan ve değeri olan herşeye tercih etmesidir. Muhabbet; kalbin, Allahü teâlânın muradı olan şeylere rızâ göstermesidir” buyurmuşlardır. Arabî şiir tercümesi:

Şaşarım Rabbimi zikrettim diyene,
Unuttum mu ki, hatırlayayım O'nu?

Dâim sevdan ile yanarım,
Şevkimden dolayı coşarım.

İçtim kadeh kadeh aşk şarâbını,
Ne ben kandım, ne şârab bitti.

Yahyâ bin Muâz hazretleri: “Hardal tanesi kadar az bir muhabbet, muhabbetsiz yapılan yetmiş senelik ibâdetten daha çok hoşuma gider” buyurdu. Kettânî ise, “Muhabbet; bütün tercihlerin sevgili lehinde yapılmasıdır” buyurdu.

İmâm-ı Kuşeyrî, talebelerine tavsiyelerini, Risâle-i Kuşeyrî'nin son kısmında şöyle yazmıştır:

1. Bu yola giren bir talebenin, sıdk ve samimiyet üzere olması gerekir. Böylece, yola girmesini sağlam temeller üzerine inşâ etmesi mümkün olur.

2. Bir talebe, bu yolda gayeye merhale merhale ulaşmak istiyorsa ve bu yolun ehli ise, hocası gayba âit sırlarından ne kadar hisse ayırmışsa ona râzı olur.

3. Talebeye, Allahü teâlâya bağlılığını sağlamlaştırdıktan sonra, İslâm ilimlerini tahsil etmek ona vâcib olur. Bu bilgileri araştırarak veya ehil bir âlimden sorarak, farzları yerine getirecek kadar öğrenir.

4. Bir hocadan edeb öğrenmek, talebe üzerine vâcibdir. Hocası olmayan talebe, ebediyen felah bulmaz. Hocasından edeb öğrenmeyen talebe, nefsinin arzu ve isteklerine tapar. Kurtuluş yolunu bulamaz.

5. Ma'nevî mertebelerde ilerlemek isteyen talebe, yukardaki husûslardan sonra, bütün günah ve hatâları için Allahü teâlâya

gönülden tövbe etmesi ve O'ndan af dilemesi lâzımdır. Bu tövbeden sonra bütün günahları terketmesi ve dostları ve akrabalarını râzı etmesi gerekir.

6. Talebe daha sonra, dünyâ ile alâkalarını ortadan kaldırmaya çalışır. Çünkü dünyevî arzu ve isteklerinden uzaklaşmak tasavvuf yolunun esâsıdır.

7. Bir talebe için, halkın onu kabûl etmesiyle, reddetmesi eşit olmalıdır. Böyle olmazsa, o talebeden hayır gelmez. Bir talebe için, halkın kendisini değerli bir kişi olarak görmesinden daha zararlı birşey yoktur.

8. Dünyâ ihtirâslarını kalbinden çıkaran bir talebenin üzerine, Allahü teâlâya yaptığı ibâdette i'tikâdını ve ahdini sıhhatli bir hâle getirmek ve hocasına hiçbir husûsta muhalefet etmemesi lâzımdır. Eğer bir talebe, daha yolun başında iken hocasına muhalefet ve i'tiraz ederse, kendisine zararı çok büyük olur.

9. Talebenin sermâyesi, kimden gelirse gelsin eza ve cefâya tahammül etmek, bunları gönül rahatlığı ile kabûllenmek, fakirliğe sabretmek, kendi menfaatleri için halk ile münâkaşayı terk etmektir.

10. Talebenin başına gelen felâketlerden birisi, dostlarına karşı içinde hased ve kıskançlık duymaya başlaması ve Allahü teâlânın dostlarına ihsân ettiği ni'metlerden, kendisini mahrûm bırakmasına üzülmesidir. Talebe, her işin bir nasîb işi olduğunu bilmesi gerekir.

11. Talebelerin âdabından biri de; baş olma, sivrilme sevdasından uzak olmaktır.

12. Talebe, Sûfilerden gelen eza ve cefâlara katlanmalı, onlarla bir arada olmaya sabretmeli ve bütün benliğiyle onlara hizmet etmesi gerektiğine ve onların kendisini medh etmelerinin gerekmediğine inanmalıdır.

13. Tasavvuf yolunun esâsı; İslâm dîninin âdâb ve erkânına uymaktan, elini harama veya şüpheli olan şeylere el uzatmaktan sakınmaktan ibârettir.

14. Kanâat sahibi olmak, talebenin hâli olmalıdır. Eğer bir talebe zamanının ötesindeki şeyleri merak eder, ileriye âit bir takım ümitlere sahip olursa, ondan hayır gelmez.

15. Dünyâya bağlanmış olanlardan uzak durmak, talebeye lâzımdır. Zîrâ bu insanlarla sohbet etmek ve arkadaşlık yapmak, öldürücü bir zehirdir.

16. Bir talebenin, az dahi olsun birikmiş bir malı olmamalıdır. Çünkü birikmiş malın zulmeti, vaktin nûrunu söndürür.

17. Talebe verdiği sözde durmalıdır. Tasavvuf yolunda ahdi bozmak, dinden çıkmak gibidir.

Risâle-i Kuşeyrî'nin şerhleri; İmâm-ı Kuşeyrî'nin şerhleri: İmâm-ı Kuşeyrî Risâle'sini her ne kadar açık bir dil ile yazmış ise de, tasavvufî mevzûların anlatılması güç olduğu için, bu eserden de anlaşılması güç ba'zı yerler bulunmaktadır. Risâle'nin şerhleri şunlardır: a) İhkâm-üd-delâle alâ tahrir-ir-Risâle: Ebû Yahyâ Zekeriyyâ bin Muhammed Ensârî tarafından yazılmıştır. Bu eser, Risâle-i Kuşeyrî'nin en kıymetli şerhidir. b) Netâic-ül-efkâr-il-kudsiyye: Mustafâ Anîsî tarafından, Ebû Yahyâ Ensârî'nin şerhi üzerine yazılmış bir haşiyedir. Haşiye bir kaç defa basılmıştır. c) Ed-Delâle fî fevâid-ir-Risâle: Sa'düddîn Ebû Muhammed Abdülmûti' bin Mahmûd Lahmî İskenderî tarafından yazılmıştır. d) Şerh-i Risâle-i Kuşeyrîyye: Seyyid Muhammed Hüseyn tarafından yazılmıştır. Haydarâbâd'da basılmıştır.

Kuşeyrî'nin diğer eserleri: İmâm-ı Kuşeyrî Risâle'den başka, birçoğu tasavvufa, tefsîr ve hadîse dâir olmak üzere birçok eser yazmıştır. Bunlardan ba'zıları şunlardır:

1- Letâif-ül-işâret Kuşeyrî bu eserini Risâle'den önce yazmıştır. Büyük boy ve altı cild olarak Kâhire'de basılmıştır. Mısır, Taşkent ve Bursa'da yazmaları vardır. Bu eseri, onun şahsiyetini ortaya koymaktadır. Bu kitapta âyet-i kerîmeleri aslına uygun olarak tefsîr etmiştir.

2- El-Mi'râc: Bu eser Mısır'da neşredilmiştir.

3- Şikâyetü Ehl-ü-sünne bi-hikâyeti mânâlehüm ehl-ül-mihne: Bu eserinde Kuşeyrî hazretleri, Ehl-i sünnet i'tikâdını savunmaktadır. Bu eser Beyrut'ta basılmıştır..

4- El-Vasıyye: Kuşeyrî hazretleri, bu eserinde oğluna tavsiyeler yapmaktadır. Matbû bir eserdir.

5- Et-Teysîr fî ilm-it-tefsîr Et-Tefsîr-ül-kebîr diye de tanınan bu eserde, Kuşeyrî hazretleri Kur'ân-ı kerîmin tefsîrini yapmıştır. Akıl, nakil ve lisaniyat bilgilerine göre yapılmış bir tefsîrdir. Kâtip Çelebi bu tefsîrin çok güzel ve apaçık olduğunu belirtir. En'âm sûresine kadar olan birinci cildinin yazması Süleymâniye Kütüphânesi Lâleli kısmında 198 numarada mevcûttur.

6- Tertîb-üs-sülûk fî tarikıllah: Zikir konusunda küçük bir risaledir. Zikir konusunda faydalı bilgiler verir. Bu eserin el yazması Bursa Ulu Câmi Kütüphânesi'nde, Süleymâniye ve Ayasofya kütüphânelerinde vardır.

7- El-Luma'fi akâid-i Ehl-i sünne: Akâidle ilgili bir eserdir. El yazması Süleymâniye Kütüphânesi Emîr Buhârî kısmı 210 numarada mevcûttur.

8- Akîdet-ül-Kuşeyrîyye: Kısmen Risâle-i Kuşeyrî'nin; son kısımlarına benzeyen bu eserde; dînî akideler, Kur'ân-ı kerîm ve îmân konuları işlenir. Yazması Süleymâniye Kütüphânesi Murâd Buhârî kısmında 210 numarada mecuttur.

9- En-Nahv-ül-müevvel: Bu eserde nahiv kaideleri, tasavvuf esaslarına dayanarak açıklanmaktadır. El yazması Süleymâniye Kütüphânesinin çeşitli kısımlarında vardır.

10- Et-Tabhîr fî ilm-it-tezkîr: Allahü teâlânın ismi şerîfleriyle ilgili bir eserdir. Bu eser Muhammed bin Ebû Bekr Râzî tarafından et-Tabhîr el-Muhtâr mine't-Tabhîr fî esmâillah-il-hüsnâ ismiyle kısaltılmıştır. Bu iki eser, Bursa Ulu Câmi Kütüphânesi ve Süleymâniye Kütüphânesi'nde el yazması olarak mevcûttur.

11- Er-Risâle fit-tevbe ve ahkâmihâ, 12-Risâle fî beyân-is-sülûk, 13- Uyûn-ül-ecvibe fî funûn-il-esîle, 14- Mensûr-ül-hitâb fî meşhûr-il-ebvâb, 15- Kitâbü âdâb-is-sûfiyye, 16- Nahv-ül-kulûb, 17- Fasl-ül-hitâb fî fadl-in-nutk-ül-mustetâb, 18-El-Müntehâ fî nüktei üli'n-nüha, 19-El-Erbaûne hadîsen, 20-Kitâb-ül-cevâhir, 21- Kitâb-ül-münâcaat, 22- Ahkâm-üs-semâ, 23- Et-Temyîz fî ilm-it-tezkîr, 24- El-Kasîdet-üs-sûfiyye, 25- Et-Tevhîd-ün-nebevî, 26- Elmakâmât-üs-selâse, 27-İstifâdât-ül-murâdât.

Îmâm-ı Kuşeyrî, aynı zamanda iyi bir şâir, mükemmel bir muharrir, muktedir bir hattât idi. Şiirlerine şu kıt'a bir misâldir Büyüklerin hizmetini terk etme, Küçükle düşüp kalkan küçük olur. Sana bereketli olanı ara, Solu sana feyz, sağı nûr olur.

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□

1) Şezerât-üz-zeheb cild-3, sh. 259

2) Risâle-i Kuşeyrî Mukaddimesi sh. 1

3) El-Bidâye ven-nihâye cild-12, sh. 3107

4) Tabakât-üş-Şâfiiyye cild-5, sh. 153

5) Tabakât-ül-müfessirîn (Dâvûdî) cild-1, sh. 388,

6) Miftâh-üs-se'âde cild-2, sh. 107

7) Vefeyât-ül-a'yân cild-3, sh. 305

8) Târih-i Bağdâd cild-11, sh. 83

9) Esmâ-ül-müellifîn cild-1, sh. 507

10) Tabakât-üş-Şâfiiyye (Esnevî) cild-1, sh. 313

11) Keşf-üz-zünûn cild-1, sh. 58; cild-2, sh. 1260, 1460, 1183, 1858, 1920, 1935

12) Tabakât-ül-müfessirîn (Süyûtî) sh. 21

13) Nefehât-ül-üns sh. 313

14) Tabakât-ül-evliyâ sh. 257

15) Tam İlmihâl Se'âdet-i Ebediye sh. 715, 913, 1031

16) Rehber Ansiklopedisi cild-10, sh. 347,